

PSIXOLOGIYA FANINING KELIB CHIQISH TARIXI

Salayeva Latofat Ulug'bek qizi

Xorazm viloyati Urganch shahri

UrDU Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13986762>

Annotatsiya. Psixologiya fanining tarixi falsafa va tibbiyot uyg'unligidan kelib chiqqan holda o'z ildizlarini qadimgi davrlarga borib taqaladi. Klassik davrda Gippokrat va Demokrit kabi mutafakkirlar ongni miya faoliyati bilan bog'laydigan dastlabki tushunchalarni kiritdilar.

O'rta asrlarda g'ayritabiiy e'tiqodlar tufayli psixologik taraqqiyot sekinlashdi, ammo Ibn Sino kabi olimlar bu sohani rivojlantirishda davom etdilar. Uyg'onish davri Leonardo da Vinchi kabi shaxslarning inson bilimini tushinishga hissa qo'shganini ko'rdi. XIX asrga kelib psixologiya mustaqil eksperimental fanga aylandi, tizimli o'rganish usullarini qo'lladi. Bugungi kunda psixologiya turli kontekstlarda inson xatti-harakati va aqliy jarayonlarining turli tomonlarini o'rganadigan ko'p tarmoqli sohaga aylandi.

Kalit so'zlar: psixologiya, tarix, fan, taraqqiyot, qadimgi odamlar, tabiiy-ijtimoiy ehtiyojlar.

HISTORY OF THE ORIGIN OF THE SCIENCE OF PSYCHOLOGY

Abstract. The history of the science of psychology, based on the combination of philosophy and medicine, goes back to ancient times. In the classical period, thinkers such as Hippocrates and Democritus introduced the first concepts that linked consciousness to the activity of the brain.

In the Middle Ages, psychological progress slowed due to supernatural beliefs, but scholars such as Ibn Sina continued to develop the field. The Renaissance saw figures such as Leonardo da Vinci contribute to the understanding of human knowledge. By the XIX th century, psychology became an independent experimental science, using systematic study methods. Today, psychology has become a multidisciplinary field that studies different aspects of human behavior and mental processes in different contexts.

Key words: psychology, history, science, development, ancient people, natural and social needs.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАУКИ ПСИХОЛОГИЯ

Аннотация. История науки психологии, основанной на сочетании философии и медицины, уходит в глубокую древность. В классический период такие мыслители, как Гиппократ и Демокрит, представили первые концепции, связывающие сознание с деятельностью мозга. В средние века психологический прогресс замедлился из-за верований в сверхъестественное, но такие ученые, как Ибн Сина, продолжали развивать эту область. В эпоху Возрождения такие личности, как Леонардо да Винчи, внесли свой вклад в понимание человеческого знания. К XIX веку психология стала самостоятельной экспериментальной наукой, использующей систематические методы исследования.

Сегодня психология стала междисциплинарной областью, изучающей различные аспекты человеческого поведения и психических процессов в разных контекстах.

Ключевые слова: психология, история, наука, развитие, древние люди, естественные и социальные потребности.

Insoniyat tarixida qadimgi odamlar tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlardan kelib chiqib, ibtidoiy jamoa a'zolarining psixologik xususiyatlarini aniqlashga, shaxslararo munosabatlarda oqilona foydalanishga harakat qilishgan. Ular o'z xatti-harakatlari va faoliyatlarida ushbu xususiyatlarni hisobga olib yashashgan. Ko'p ming yillik ijtimoiy tajribaga asoslanib, odamlar shaxsning individual (lotincha "individuum" - alohida, yakka hol odam) xususiyatlarini jon bilan bog'lashga va uning ta'sirini tushunishga intilganlar. Qadimgi odamlarning tasavvurlariga ko'ra, inson tanasida jon mavjud bo'lib, u shaxsga xos xislatlarni vujudga keltirish imkoniyatiga ega deb hisoblangan. Bu tasavvurlar mutanosib tushunchalar yaratib, animizm (lotincha anima - "jon") ta'limotini kashf etishga olib kelgan. Ibtidoiy xalqlarning tasavvurlarida ruh inson tanasi bilan uzviy bog'liq holda hukm suradi va go'yoki yashaydi.

Shuning uchun, ijtimoiy hodisalar, shuningdek, real voqeliklar (o'lim, uyqu, bexush bo'lish, betoblik) kabi holatlarni oddiy moddiy nuqtai nazardan talqin qilishga harakat qilganlar.

Sodda tafakkur shakllari bilan qurollangan qadimgi odamlar atrof-muhit haqidagi rang-barang holatlar va hodisalarning mohiyatini ilmiy jihatdan tushunish imkoniyatiga ega bo'lmaganligi sababli, idrok qilingan narsalarni ularning haqiqiy mohiyati sifatida aks ettirganlar.

Ularning tasavvurlarida quyidagi talqinlar keng o'rin egallagan:

O'lim – uyquning bir turi, lekin ruh ba'zi sabablarga ko'ra tanaga qaytib kelmaydi;

Tush ko'rish esa uyquda tanani tark etib yurgan ruhning taassurotidir;

Ruh insonning aynan o'zidir;

Ruhning ehtiyojlari, turmush sharoitlari tirik odamnikidan farq qilmaydi.

Marhumlarning ruhlari muayyan mashg'ulotlar tizimiga, ijtimoiy qonun-qoidalarga rioya qiluvchi hamjamiyatni yaratgan emish. Tirik insonlar bilan marhumlarning ruhlari bir-biriga bog'liq bo'lib, moddiy jihatdan o'zaro aloqador. Qadimgi insonlar tabiatning qudrati (kuch-quvvati) oldidagi zaifligi tufayli yakka shaxs va jamoa ruhga itoatkor tarzda tasavvur qilingan, natijada din va ibodat tushunchalari paydo bo'lgan. Insoniyatning ijtimoiy tarixiy taraqqiyoti davomida mehnatni rejalashtirish, ishlab chiqarish munosabatlari va ishlab chiqarish kuchlarining tabaqalashuvi, shuningdek, odamlar tafakkurining rivojlanishi natijasida jonning (ruhning) moddiylikdan tashqari xususiyatlari va ko'rinishi haqidagi g'oyalar paydo bo'ldi. Buning natijasida animistik tasavvurlar o'rnini ruhni borliqning naturalistik (lotincha "natura" - tabi'at) falsafiy manzarasi sifatida izohlash boshlangan¹.

Psixologiya — inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar va xislatlar to'g'risidagi fan. Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar va kategoriyalar kiradi. Psixologiyaning asosiy vazifalari psixika qonuniyatlarini va inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik taraqqiyot birligida ochishdan iboratdir. Psixologiyaning biologiya, fiziologiya va ijtimoiy fanlar bilan o'zaro bog'lanishi, shuningdek, ong va o'zini o'zi anglash kabi tushunchalarni tadqiq etishi muhimdir.

Antik davr psixologik bilimlarining falsafa va tibbiyot asosida rivojlanib kelgani, ayniqsa, Gippokrat va Erasistratning miya psixikaning organi ekanligini tushunganliklari, Platonning jon abadiyligi haqidagi ta'limoti bilan qarama-qarshi qo'yilgani, qadim zamon ilmiy munozaralarining

¹ G'oziyev E.G'. Oliy maktab psixologiyasi. T., „Universitet“ 1997. 87-b.

qiziqarli tomonlaridan biridir. Aristotel „Jon to‘g‘risida“gi asarida psixologik tushunchalar tizimini ishlab chiqdi. O‘rta asrlarda psixologiyaga nisbatan g‘ayritabiiy qarashlar tufayli bu sohadagi ilmiy taraqqiyot ancha sekinlashdi. Shunga qaramay, ba‘zi faylasuflar va shifokorlar, jumladan, Ibn Sino, o‘z asarlari orqali psixologiya borasida muhim qadamlar qo‘ydilar. Insonning ruhiy xususiyatlari va psixikasi haqidagi bilimlar qadimiy qo‘lyozmalar va yodgorliklarda aks eta boshladi. Shu bilan birga, Xorazm, Samarqand, Kiyev, Moskva kabi shaharlarda tashkil etilgan akademiyalarda psixologiya mavzusida saboqlar berilib, bu sohaning rivojlanishiga hissa qo‘shilgan.

Yevropa Uyg‘onish davrida Leonardo da Vinchi va Xuan Luis Vives kabi olimlar psixologiya fanining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdilar. XVIII asrga kelib, Mixail Lomonosov, Aleksandr Radishchev, Grigoriy Skovoroda, Tomas Gobbs, Barux Spinoza, Gotfrid Leybnits, Jon Lokk, Klod Adrien Gelvetsii kabi mutafakkirlar va olimlar psixologiyada ko‘plab kashfiyotlar qilishdi va uni amaliy ma‘lumotlar bilan boyitdilar. Ayniqsa, Pol Anri Golbax va Denis Didro kabi shaxslar bu fanga muhim yangiliklar kiritdilar. XIX asrning ikkinchi yarmida psixologiya mustaqil fan sifatida shakllandi va o‘zining alohida ilmiy yo‘nalishi sifatida rivojlana boshladi.

XIX asrda psixologiya fanining taraqqiyotida eksperimentlar katta ahamiyat kasb etdi. Bu davrda psixologik hodisalarni o‘rganish uchun turli metodlar majmuasi qo‘llanila boshlandi, jumladan: kuzatish, laboratoriya eksperimenti, tabiiy eksperiment, faoliyat natijasini tahlil qilish, ruhiy jarayonlarni modellashtirish, genetik metod, testlar, ekspert baholash, intervyu, anketa, so‘rovnoma va tarjimai hol kabi usullar qo‘llanildi. XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib, psixologiya sohasida turli ilmiy maktablar va yo‘nalishlar shakllandi: bixeviorizm, geshtaltpsixologiya, personalizm, freydzizm va boshqalar. Bu yo‘nalishlar psixologiyaning amaliy va nazariy jihatlarini boyitdi, uni yanada chuqurroq o‘rganish imkonini berdi.

Psixologiya fanining rivojlanishiga I. M. Sechenovning psixikaning reflektor tabiati haqidagi ta‘limoti va I. Pavlovning oliy nerv faoliyati to‘g‘risidagi nazariyalari katta hissa qo‘shdi. Rossiyada bu sohaga eksperimental laboratoriyalar tashkil etilishi ham muhim ta‘sir ko‘rsatdi. 1885 yilda V. M. Bexterev Qozon universitetida birinchi eksperimental laboratoriyani ochdi. Shuningdek, Harkov universitetida, N. N. Langening Odessadagi laboratoriyasi, G. Chelpanovning Kiyevdagi laboratoriyasi, S. Korsakovning Moskvadagi laboratoriyasi va keyinchalik V. M. Bexterev, A. Lazurskiy, A. Nechayevning Peterburgdagi hamda V. Chijning Yuryev (hozirgi Tartu, Estoniya)dagi laboratoriyalari psixologiya fanining rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. 1912 yilda esa Moskva universitetida Psixologiya instituti tashkil etildi, bu esa fan sifatida psixologiyaning mustahkamlanishiga hissa qo‘shdi. 1912 yilda I. A. Sikorskiy tomonidan Kiyevda dunyoda birinchi marta Bolalar psixologiyasi instituti tashkil etildi.

XX asrning birinchi yarmida Rossiyada K. N. Kornilov, Psixologiya Blonskiy va boshqa olimlar dialektikaga asoslangan ilmiy psixologiyani yaratishga kirishdilar. Hozirgi zamon psixologiyasi esa ko‘p tarmoqli psixologik bilimlar tizimidan iborat bo‘lib, fan sifatida o‘zining tadqiqot predmetiga ega bo‘lgan ko‘plab sohalarni qamrab oladi. Bu sohalar turli psixologik jarayonlar va hodisalarni chuqur o‘rganishga yo‘naltirilgan bo‘lib, psixologiya fani keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar bilan boyigan.

Psixologiya hozirgi kunda sanoat, jamiyat boshqaruvi, ta‘lim tizimi, sog‘liqni saqlash, madaniyat, sport, transport, radio, televideniye va boshqa ko‘plab sohalarda muhim masalalarni

hal qilishda faol ishtirok etmoqda. Psixologiyaning erishgan yutuqlari insonning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularni harakatga keltirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon mehnat samaradorligini oshirishga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Shaxsning ichki resurslarini rivojlantirish va motivatsiyani kuchaytirish orqali psixologiya turli sohalarda yanada yuqori natijalarga erishishga yordam bermoqda. Zamonaviy psixologiyada elektron hisoblash texnikasi, elektr va kimyoviy vositalar yordamida psixikani chuqur o'rganish usullari keng qo'llanilmoqda.

Shu bilan birga, psixologiyada o'zini o'zi kuzatish (introspeksiya) metodi atrofida keskin bahslar davom etmoqda. Ba'zi psixologlar bu metodni tadqiqot o'tkazishning asosiy usuli deb bilishsa, boshqalari uning cheklanganligini ta'kidlaydilar va ob'ektiv metodlardan foydalanishni ma'qul ko'radilar. Ob'ektiv metodlar orqali psixikaning moddiy asoslari aniqlandi, insonning ichki munosabatlari va sub'ektiv holatlarining sababiy bog'liqligi ham shaxsiy, ham jamoaviy darajada namoyon bo'lishi dalillandi. Bu usullar psixologik jarayonlarni yanada chuqurroq o'rganish imkonini berdi.

Jahon hamjamiyatida AQSH, Angliya, Fransiya, Germaniya, Rossiya, va Shveysariya kabi mamlakatlarda psixologik tadqiqotlar keng ko'lamda olib borilmoqda. Ilmiy tadqiqot institutlari, markazlar va universitetlarda psixologiya sohasida faol izlanishlar davom etmoqda. O'zbekistonda esa psixologiya fan sifatida 1928 yildan boshlab hozirgi Milliy universitetda o'qitila boshlagan. 1929 yilda Xalq maorifi komissarligi qoshida Psixologiya laboratoriyasi tashkil etildi.

Keyinchalik pedagogika institutlarida psixologiyaning turli sohalari bo'yicha talabalarga bilim berila boshlandi. XX asrning ikkinchi yarmida M. Vohidov va M. Davletshin kabi mahalliy mutaxassislar yetishib chiqdi. Bugungi kunda psixologiya fanlari doktorlari V. Tokareva, E. G'oziyev, B. Qodirov, G'. Shoumarov, R. Gaynutdinov, V. Karimova, Sh. Barotov, A. Jabborov va R. Sunnatova umumiy psixologiya, pedagogik va yosh psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya kabi sohalarda tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar².

Xulosa qilib aytganda, psixologiya fanining kelib chiqishi uzoq tarixga ega bo'lib, u dastlab falsafa va tibbiyot bilan chambarchas bog'liq holda rivojlangan. Antik davrlarda Gippokrat va Demokrit kabi mutafakkirlar psixikaning mohiyati haqida ilk qarashlarni ilgari surishgan. O'rta asrlarda psixologiya g'ayritabiiy qarashlar ta'sirida rivojlanishdan to'xtadi, biroq Sharq va Yevropa olimlari, xususan, Ibn Sino va Leonardo da Vinchi, bu sohada muhim izlanishlar olib bordilar.

XIX asr va XX asrning boshlarida psixologiya eksperimental fan sifatida shakllanib, metodologik asoslar va laboratoriyalar paydo bo'ldi. Hozirgi zamonda psixologiya ko'p tarmoqli ilmiy sohaga aylangan bo'lib, inson psixikasi va xulq-atvorini turli yo'nalishlarda chuqur o'rganadi, bu esa uning amaliy qo'llanilishini kengaytirdi.

REFERENCES

1. G'oziyev E.G'. Oliy maktab psixologiyasi. T., „Universitet“ 1997. 87-b.
2. Karimova V.M. Psixologiya. O'quv qo'llanma.T., A Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, „O'AJBNT“ markazi, 2002. 205- b.

² Karimova V.M., Akramova F.A. „Psixologiya“. 1 -qism. Ma'ruzalar matni. T., TDIU, 2005. 208- b.

3. Karimova V.M., Akramova F.A. „Psixologiya“. 1 -qism. Ma’ruzalar matni. T., TDIU, 2005. 208- b.
4. Karimova V.M., Akramova F.A. „Psixologiya“. 2-qism. Ma’ruzalar matni. T., TDIU, 2005. 125- b.
5. [www.Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
6. [www. tdpu. Uz](http://www.tdpu.Uz)